

תכנית תדמור להתנחלות יהודית בצפון סוריה

גיל קיסרי

הדעת אפשרות להרחיב את ההתיישבות היהודית מעבר לגבולות המנדט הבריטי, בייחוד נוכח העובדה שבהסכמים הבינלאומיים נתחמו בבירור ובצורה נוקשה אזוּר־השפעה של בריטניה ושל צרפת.

והנה, דווקא אדם שבאורח הגיוני אמור היה להיות האחרון להגות מחשבות כאלה, הוא שנתפס לרעיון נועז ומקורי. דה זיובל, בן אצילים ומדינאי רב־השפעה ומוניטין, הגה תכנית לאפשר התנחלות של יהודים בשטח ניכר של סוריה, ולא ברמת־הגולן ובדרום, אלא דווקא בצפון סוריה, ובעיקר באזור הפרת ותדמור (פלמירה). למרבה האירוניה, התכנית לא יצאה אל הפועל לא בגלל התנגדותם של הצרפתים, שהיו אז אדוני השטח שבו דובר, אלא עקב ספקותיהם של וייצמן וכמה מנהיגים ציוניים, שחששו מזעמה של בריטניה.

מסמך היסוד בפרשה זו היה מכתבו של דה זיובל לראש־ממשלת צרפת ושר־החוץ שלה, אריסטיד בריאן, מיום 27 באפריל 1926. במכתב זה דיווח דה זיובל על פגישתו עם וייצמן בבית הנציב העליון בבירות והביע את דעתו האישית על הרעיון כולו. מפאת חשיבותו של המסמך ראוי להביאו כמעט במלואו:

בימים אלה ביקר אצלי מר וייצמן, הווה אומר הציונות עצמה. הוא בא לברר מה תהיה דעתי על רעיון הכנסת ציונים לסוריה. השבתי לו כי נושא זה הוא מעבר לסמכותי אך לא יכולתי להסתיר מפניו את הרגשתי האישית.

בבואי למזרח הקרוב הייתי אנטי־ציוני. הפכתי לציוני, או ליתר דיוק התחלתי לקנא בנציב העליון הבריטי בארץ־ישראל ובמה שהביאו לו הציונים. אמנם, הביאו לו צרות עם העולם הערבי, אולם אלה צרות חולפות המוצאות פיצוי גדול בהרבה ביתרונות שמעניקה הציונות לארץ־ישראל.

כדי שיהפכו לעשירות מאוד, חסרים לארצות אלה

ימים אלה, כאשר יש המפקקים בעצם ההצדקה לנוכחותנו ברמת־הגולן, נודעת משמעות מיוחדת לרעיון שגובש במוחם של מדינאים יהודיים ולא־יהודיים, ציונים ולא־ציונים, למען התנחלות של יהודים בצפון סוריה. זה היה זמן רב לפני שהחלו הציונים קרם עור גזיזים וזמן לא רב לאחר הצהרת בלפור.

זוהי פרשה עלומה בתולדות הציונות וההתנחלות היהודית בארץ־ישראל. עד שנתגלתה, בסוף שנות השישים, ידעו עליה חוקרי תולדות הציונות רק באורח כללי והכירו רק פרטים אחדים שלא נתחברו לתמונה כוללת. הפרשה, שזכתה לכינוי "תכנית תדמור" (או תכנית פלמירה), נתגלתה בדרך מקרה, כאשר אברהם בן־יעקב, ישראלי שהיה בשליחות בפרס, מצא בדוכן למכירת ספרים ישנים תיק עב־כרס ובו מסמכים נדירים. הוא בדק את תוכן התיק, המשיך לחקור סביב ממצאיו ולבסוף נצטיירה התמונה הכוללת.

את התכנית להתנחלות יהודית מקיפה בשטח סוריה, נוסף על היישוב היהודי בארץ־ישראל, הגו כמה ממנהיגי הציונות באמצע שנות העשרים, ובראשם ד"ר חיים וייצמן, יחד עם מי שהיה אז הנציב העליון הצרפתי בסוריה ובלבנון, אנרי דה זיובל. המדינאי הצרפתי הגה את הרעיון והצליח "למכור" אותו תחילה לא רק לווייצמן, אלא גם לכמה מדינאים ושרים בממשלת צרפת. התכנית אמנם לא הגיעה מעולם לשלבי ביצוע, אך נודעת לה חשיבות היסטורית וסמלית, בעיקר כיום, כאשר נכדיהם וניניהם של המתנחלים דאז יושבים ברמת־הגולן.

הפרשה החלה בשנת 1925-6, בתחילת התבססותו של המשטר המנדטורי הבריטי בארץ־ישראל ובעבר־הירדן מזה, והצרפתי – בסוריה ולבנון מזה. היישוב היהודי בארץ־ישראל התלבט בקשיים רבים וקשה היה להעלות על

העיתונאי והפרשן גיל קיסרי היה בעבר דיפלומט, כתב־חוץ וחבר מערכת מעריב.

מגילת היוחסין של משפחת דה זיובל נמשכה גם לאחר מותו של אנרי. אחד מבניו, ברטרן, היה מהחשובים שבאנשי הרוח והמדע בצרפת. אברהם בן-יעקב ביקש לפגשו, והראה לו את התיק שנפל לידי. "מן הרגע הראשון התרשמתי מדמותו האצילית ומזקנו הלבן והעבותי", סיפר בן-יעקב:

כשסיפרתי לו על התיק המאובק לא הצליח להסתיר את התרגשותו. לאחר שנטל לעצמו מסמכים בעלי אופי אישי נתן לי הרשאה בכתב לקחת את שאר החומר שהיה בתיק. במהלך השיחה הפגין אהדה רבה לישראל וגינה בחריפות מדהימה את הנשיא דה-גול.

ואז לפתע נפתח סגור לבו ופיו והוא החל לספר על אביו, ששתיים מנשותיו – הראשונה והשלישית – היו יהודיות. אחת מהן ממשפחת דרייפוס (אשתו השנייה היתה הסופרת הנודעת קולט). 'אתה יודע', אמר לי בהתרגשות, 'את אשתו היהודייה הראשונה נשא אבא בעיצומה של פרשת דרייפוס, רק כדי להפגין שאחד מצמרת האצולה הצרפתית מתחתן עם יהודייה דווקא בעת משפט דרייפוס ובעיצומה של השמצת היהודים. אותה אישה היא אמי'.

ובאותו רגע קם ברטראן ממקומו וניגש אלי, תפס את זרועי והפליט: 'אתה הרי יודע, לפי ההלכה העברית אני יהודי'. ולמרבית תדהמתו ראיתי בבירור דמעות בעיניו'.

המדינאי הצרפתי-יהודי ליאון בלוס (שעתיד היה לכהן כראש-ממשלה). מעניינת העובדה, שמפגישה זו לא יצא וייצמן עם רושם חיובי מזיובל. במכתב ששלח וייצמן לקולונל קיש כתב: "דה זיובל איננו במיוחד ידיד של הציונות, כמרבית הצרפתים מסוגו". יחד עם זאת, המשיך וייצמן, "נדמה לי שהוא התרשם מכל מה שהסברתי לו על הציונות והוא נראה מעוניין להשיג את עזרת הציונים. אמרתי לו, כי לפי דרכנו נגיש את מלוא הסיוע שבאפשרותנו וכי אנו רוצים בקיום יחסי שכנות טובים מאוד עם הצרפתים ובעת ובעונה אחת להבטיח את השלום עם הערבים".

רשמים אישיים מאותה פגישה בין וייצמן וזיובל הביא גם קולונל קיש, נציג ההנהלה הציונית בארץ-ישראל, שהשתתף בפגישה. ביומנו סיפר, כי בבית הממשל בביירות היו אותו ערב עוד עשרים מוזמנים לערך, אך זיובל התעלם מכולם והתייחד רק עם וייצמן וקיש, לפני הארוחה וגם אחריה, ושוחח עמם על הציונות:

בעבר התנגד זיובל לציונות אך עתה הוא משוכנע לחלוטין, כי היה רוצה לחזות בכמה מפעולותינו גם בשטח המנדטורי הצרפתי. ידוע לו, כי הערבים יקימו קול צעקה, אך הוא אינו מתחשב בכך,

כותב קיש. ועוד הוא כותב, כי:

שלושה דברים: הון, עבודה וטכניקה. את שלושת המרכיבים הללו מביאה הציונות. בעוד שלנוצרים אנו חייבים עזרה ותמיכה במפעליהם הרי הציונים מסייעים אלה לאלה ותומכים איש ברעהו בכוחות עצמם. ההון העומד לרשותם הוא הון אמיץ המסוגל להסתכן, שלא בדומה לעושר האוריינטלי שתכופות מקורו וביסוסו – אם יורשה לי לומר – בהלוואות בריבית קצוצה. לסיכום, רוח היזמה היהודית היא מן המפורסמות ואין צורך שארבה בשבחיה.

ברור שאמרתי לוויצמן שאם מדובר בהתיישבות ציונית בדרום לבנון או אפילו בדרום סוריה – אתנגד לכך בכל תוקף, שכן יהיה בכך משום טיפוח שאיפה יהודית לאיחוד מדיני בארצות השרויות במשטר של מנדט צרפתי והדבר יעורר בעתיד בעיית גבולות מסוכנת.

לעומת זאת, אילו הסכימו הציונים להתנחל על גדות נהר פרט, או בשטח הכלול בין הפרת לבין קו חמה-חומס-דמשק, כי אז הייתי ממליץ בהתלהבות לפני ממשלתי להסכים להתנחלותם.

אזור זה הוא מדבר, או מה שנהוג לקרוא מדבר. שכן אין מדבר בסוריה. די לסייר בעונה זו בכרי-הדשא הנרחבים, לאתר בהם את שיירי הבנייה של הרומאים, לבקר בממלכת פלמירה – כדי להיווכח כי ארץ זו, שהיתה בעבר משגשגת, מסוגלת לחזור ולשגשג אם רק רוצים בכך, או ליתר דיוק – אם ישקיעו בכך את המאמץ הדרוש. אני מניח, כי המדע המודרני מסוגל באחד הימים להשתוות למדע העתיק, ואמונתי העמוקה היא, כי אז נחזה כיצד הפרת הופך לנילוס של סוריה. באותו יום תופגן תרומתו של משטר המנדט.

אין ספק, כי ניתן היה להתייחס לגישה זו כאל פרי הדמיון אילו היתה זו דעתי האישית בלבד. אך ניתן לה תוקף למראה העבודות שעושים הבריטים ולמשמע דעתם של קבלנים צרפתיים גדולים שהתמחו בעבודות בתחום ההידראולי ואשר באו לאחרונה לסוריה לפי הזמנתי.

אנשים שמן הראוי להביא קשה למצוא, ואילו ההון הצרפתי בימינו אינו זמין בהרבה מההון הסורי. לפיכך יהיה זה מזל להשיג את ההון והאנשים של הציונות. אין ספק שתחילה יקימו המוסלמים קצת קול צעקה, אך אין זה אלא שלב שיש לעברו. בני ארץ זו אוהבים מדי את האינטרסים שלהם מכדי שיסרבו להשלים במהרה עם אלה המעשירים אותם.

מר וייצמן הצטרף לדעתי. אינני בטוח אם הוא לא נישא על כנפי דמיונו עד כדי חלום על פלמירה חדשה. מכל מקום, הוא הבטיחני כי לדעתו ניתן יהיה לכוון לסוריה את ההון האמריקני שנועד להתיישבות היהודים בחבל קרים. הון זה מסתכם לדבריו ב-120 מיליון דולר. זהו שי נאה למדבר. יתכן שמר וייצמן, שנסע לצרפת, ידון בנושא זה ויעלה תקוותיו במשרד-החוץ. אינני נוטה להניאו מכך.

עד כאן מכתבו של דה זיובל לראש-ממשלת צרפת. פגישה זו בין וייצמן וזיובל לא התקיימה בחלל הריק. קדמה לה שיחה ביניהם בנובמבר 1925, בביתו הפריסאי של

זיובנל ציין שבשלב זה הוא מביע רק את השקפתו האישית אך הוא יעלה את השקפותיו גם באוזני ממשלתו בפריס. הוא גם הביע את הסכמתו שנביע דעתנו באוזני לורד פלאמר (הנציב העליון הבריטי בארץ-ישראל).

בהמשך דבריו אומר קיש כי:

היה זה מדהים ומלהיב לשמוע הצעה ספונטנית כזו מפיו של הנציב העליון הצרפתי. וייצמן העיר... כי התנייד קובע, שממלכת ישראל תשתרע מנהר מצרים ועד הפרת. שאלנו את זיובנל בקשר לקרקעות והוא השיב כי מצויות אדמות ממשלתיות שניתן להשיג ואילו אדמות אחרות ניתן לרכוש.

להלן העיר קיש: "אינני מכיר את פלמירה, אך קוסם לי מאוד הרעיון לעשות שם משהו..."

הדברים שכתב דה זיובנל לראש-ממשלתו מהווים סימוכין להתרשמותו של קולונל קיש מעמדתו האוהדת, והם מאשרים כי הנציב הצרפתי אמנם דיווח לממשלתו בדיוק ברוח הדברים שהשמיע לאורחיו הציוניים.

הפרשה לא הסתיימה בשלב זה, אלא הלכה והתפתחה. המשך המגעים עבר לפריס, והשרים בממשלת צרפת דנו בה פעמים רבות עם ראשי הציונות במרוצת השנים הבאות. תחילה עוד היו כמה מנהיגים ציוניים שהסתייגו מכנות כוונותיו של דה זיובנל (כגון ד"ר ו' יעקובסון במכתבו לווייצמן ב-21 במאי 1926). אולם במהרה הסתבר, כי זיובנל טיפל בעניין בעקביות וממשלת צרפת התייחסה לכך בכובד-ראש.

במגעיו של וייצמן בפריס הוא נפגש, בין היתר, עם פיליפ ברטלו, מזכ"ל הקיי ד'אורסיי (משרד-החוץ הצרפתי). הוחלט, כי תשוגר לעבר-הירדן ולאזורי החורן והפרת ועדת חקירה בראשות מהנדס צרפתי, כדי לבדוק את התנאים במקומות אלה (פרטים אלה נמסרו בפריטיכל משיבת הוועד הפועל הציוני מ-16 ביולי 1926).

במגעים בין וייצמן לבין המדינאים הצרפתיים הושמעה מצדו התנגדות לתכניתו של זיובנל לגבי ההתנחלות בצפון סוריה. וייצמן העדיף יישוב יהודי בחורן, בגלל הקרבה הגיאוגרפית למרכזי היישוב היהודי בארץ-ישראל. הוא ציין, כי הוא חושש לפגוע ברציפות הטריטוריאלית של מאמצי ההתנחלות היהודית במקרה שתגשם התכנית להתיישבות בצפון סוריה: "יהיה בכך משום פיזור האנרגיה שאנו משתדלים לרכז לפי שעה בארץ-ישראל" (מכתבו של וייצמן לפיליפ ברטלו, 2 באוגוסט 1926). עם זאת אין וייצמן מטיל ספק בכוונותיו הטובות של דה זיובנל.

חרף הסתייגותו של וייצמן מתכניתו של זיובנל לגבי צפון סוריה הוא הכיר היטב בחשיבותו של הרעיון כולו. בעקבות פגישתו עם זיובנל הוא דיווח על כך בשיבת ההנהלה הציונית ב-21 באפריל 1926, ואמר כי הרושם הכללי שקיבל, מנקודת-מבט פוליטית, הוא כי "יש אפשרויות לקנות קרקעות בסוריה ולבצע עבודות מסוימות, אילו רק היו לנו האמצעים לכך... הביקור בסוריה היה מועיל וחשוב מנקודת מבט של יצירת יחסים טובים עם צרפת".

זאת ועוד, במכתב ששלח וייצמן ללואי מרשל ב-13 במאי 1926 נאמר:

הנציב העליון בסוריה, דה זיובנל, פנה אלי ביזמתו וביקש ממני לשקול בכובד-ראש אפשרות של פעולה יהודית במחוזות סוריים מסוימים. מוקדם עדיין לקבוע אם יזמות אלו יובילו לתוצאות מעשיות. נקל להבין, כי יש לנקוט זהירות ומתינות בנושא בעל חשיבות כזו, אך כבר עשיתי גישושים ראשונים בקיי ד'אורסיי ובדאונינג סטריט כאחד. התייעצתי גם עם הברון אדמונד ועם כמה מידידיו בלונדון, לרבות סיר הרברט סמואל, והגעתי לכלל מסקנה כי אפשרויות אלה מתקבלות באהדה רבה ונחשבות כניתנות לביצוע. אני מציין עובדות אלה כדי להראות לך, כי מה שלעתים נהגנו אשתקד להזכיר כאפשרויות לארץ-ישראל גדולה – לובש צורה ממשית במהירות רבה מכפי שחשבנו אי-פעם...(!)

הנושא היה עדיין אקטואלי כעבור ארבע שנים. אך דווקא כאשר נראה כי מצד צרפת גוברת הנכונות להגשים את רעיונותיו של דה זיובנל – למרות שבינתיים חדל לכהן כנציב עליון בסוריה ובלבנון – כבר מסתמן באופק כישלונה של התכנית, במידה רבה בגלל הספקנות מצד ההנהגה הציונית.

בישיבת הוועד הפועל ב-17 בנובמבר 1930 מסר וייצמן על המשך שיחותיו בפריס בנושא זה:

יש להניח שממשלת צרפת תציע שטחים בצפון סוריה, בין הפרת ופלמירה. השטח כולו רחבי-ידיים יותר מארץ-ישראל ומתגוררים בו רק 2000 ערבים. אדמה זו פורייה ויש בה מקורות מים. אך להצעה זו יש התנגדות רצינית: שמא ישפיע הדבר על בריטניה להתנער מאחריותה בארץ-ישראל וידחוף את האנגלים אל תחת השפעתם של הערבים. הצרפתים אינם רוצים שהרעיון כולו יתחרה בנעשה בארץ-ישראל אלא יעלה בד בבד עמו. ממשלת צרפת תיזום דיונים בנושא זה עם ממשלת בריטניה ולאחר מכן יובא העניין לחבר הלאומים כדי לתת לכך גושפנקא בינלאומית.

בעקבות מגעיו של וייצמן בפריס דיווח לו נחום סוקולוב על המשך השיחות (מכתב ברוסית מ-22 בנובמבר 1930): ליאון בלוס אוהד את התכנית, וכידיד מפלגת הפועלים והציונות היה רוצה לעזור בהגשמת התכנית להתנחלות יהודית בסוריה. גם מנהיגים צרפתיים אחרים ממשיכים לגלות אהדה לרעיון. ואילו סוקולוב עצמו מביע דעתו באותו מכתב:

אני סבור שהרעיון טוב לגבי העתיד. אם מרכזנו בארץ-ישראל יתחזק נהיה חייבים לחרוג מהגבולות הצרים של דן-באר-שבע, או אל עבר-הירדן, או אל שטח המנדט הצרפתי. לפי שעה הגשמת הרעיון היא בלתי-אפשרית. הדבר כרוך בסיכון גדול: מה יגידו האנגלים? ייתכן שיאמרו: ברצונכם ליישב את שטח המנדט הצרפתי? טוב, אז לכו לסוריה ועזבו את ארץ-ישראל.

באותה תקופה הביע גם וייצמן את הסתייגותו מן הרעיון. ניכר שחלה נסיגה כללית בעמדתו. הוא הסביר

ביקורי בפריס, עם כמה פקידים במשרד-החוץ הצרפתי. אם זיכרוני אינו מטעני, שיחות אלה נפסקו בגלל רמזים שקיבלתי, כאילו אין האנגלים מביטים בעין יפה על הדבר.

מכל הפרשה לא נותר אפוא אלא זיכרון היסטורי וארכיוני. אך לפחות צצה דמות שלא היתה מוכרת בתולדות הציונות: אנרי דה ז'ובנל – עיתונאי ועורך עיתון, סופר, דיפלומט ומדינאי. הוא היה בשעתו צעיר הסטורים בצרפת. מדינאי בעל נשמה בוהמית – גבה קומה וחסון מעבר למקובל, לוחם אמיץ על השקפותיו. אציל, בן למשפחה אריסטוקרטית מן העתיקות והמיוחסות ביותר, אשר נחשב עד היום לאחת הדמויות ההיסטוריות של צרפת.

מותו ב-1935 היה פתאומי ובלתי-צפוי, כמו כל חייו. באחד הערבים הלך עם רעייתו לתיאטרון, ובתום ההצגה ביקש לחזור לביתו ברגל "לשם שמירת הכושר", כדבריו. רעייתו חזרה הביתה במכונית והוא החל לצעוד. לא הספיק לעבור חמישים פסיעות, ולפתע התמוטט ומת מהתקף-לב, והוא בן 59. צרפת כולה התאבלה אז על מותה של אישיות יוצאת דופן זו ■

שהארגון הציוני לא יטפל בפרשה עצמה, אלא יניח זאת בידי גוף יהודי אחר, המעוניין בהתנחלות יהודית מחוץ לארץ-ישראל, כגון יק"א, המגלה עניין בכך. גם הברון רוטשילד לא תמך ברעיון כולו בטענה, שהדבר יסיח את תשומת-הלב מארץ-ישראל ויביך את הממשלה הבריטית. וייצמן סיפר, כי מסר להרברט סמואל על ההצעה הצרפתית וסמואל הביע דעתו שממשלת בריטניה לא תתנגד. אך נראה כי הרברט סמואל טעה בהערכתו, ובריטניה כלל לא ראתה את העניין כולו בעין יפה. באותה תקופה הוקפא כל הרעיון, כנראה בגלל התנגדות האנגלים. שוב אין כמעט התכתבויות ומסמכים על הפרשה ורק מקץ שנים מוזכר העניין בדרך אגב במכתב של וייצמן לשמואל דיין בנהלל. במכתב (מ-9 בינואר 1951) מאשר וייצמן, כי יד האנגלים היתה בהכשלת התכנית:

עוד עניין העלית בשיחתך עמי והוא חיפוש דרך לרכישת קרקעות בשטחי המנדט הצרפתי לשעבר, על מנת ליישב בהם יהודים... נסעתי במיוחד לביירות להידבר עם הנציב העליון הצרפתי, האדון דה ז'ובנל. זוכר אני שעשה עלי רושם טוב, הראה הבנה לבעיה ולמגמותינו. בעקבות שיחותי עמו התראיתי, בעת